

Marek Konstankiewicz
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Regulacje polskiego prawa archiwalnego dotyczące archiwaliów prywatnych

Słowa kluczowe: archiwistyka, archiwa prywatne, archiwalia prywatne, prawo archiwalne, ochrona prawna materiałów archiwalnych

Keywords: archivistics, private archives, private archival documents, archival law, legal protection of archival material

Istotną część narodowego zasobu archiwalnego, stanowią materiały znajdujące się w rękach podmiotów prywatnych, czyli podmiotów innych niż publiczne. Archiwalia posiadane przez kościoły, partie polityczne, stowarzyszenia, przedsiębiorców czy wreszcie rodziny i pojedyncze osoby mogą stanowić źródła do poznania przeszłości równie cenne, jak te znajdujące się pod opieką publicznych służb archiwalnych¹.

Obowiązujące normy prawne w dużym stopniu determinują zarówno dostępność do tej grupy archiwaliów, jak i możliwość podejmowania działań służących ich ochronie, jako części dziedzictwa kulturowego i spuścizny źródłowej. Celem niniejszego opracowania jest dokonanie przeglądu odnośnych unormowań, według stanu prawnego obowiązującego dnia 1 października 2016 r. i w ograniczeniu do najważniejszej regulacji ustawowej polskiego prawa archiwalnego.

Aktualnie kluczowe znaczenie mają przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, określanej dalej jako ustawa archiwalna². W odniesieniu do interesujących nas zagadnień tekst tego aktu prawnego nadal ma postać zbliżoną do tej, jaką pierwotnie przybrał w schyłkowej epoce realnego socjalizmu.

¹ Na doniosłość zagadnienia archiwaliów pozostających w rękach prywatnych i związane z tym problemy zwrócił uwagę W. Stępień, *Czy wiemy, czym jest instytucja narodowego zasobu archiwalnego?*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Wrocław 5-7 września 2012 r.*, red. W. Chorańczewski i K. Strykowski, Warszawa 2013, szczeg. s. 11-13.

² Tekst jednolity, *Dziennik Ustaw* (dalej: Dz. U.) 2016, poz. 1506. Artykuły cytowane bez bliższego określenia, są artykułami tej ustawy. Uwagi odnośnie poszczególnych przepisów niniejszej ustawy zob. M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.

Ówczesne założenia ustrojowe oraz praktyka nie pozostają bez wpływu na zawarte w ustawie rozwiązania normatywne. W czasie ponad trzydziestu lat swego obowiązywania, przepisy dotyczące archiwaliów prywatnych zostały zmienione tylko trzy razy i we wszystkich przypadkach były to nowelizacje raczej fragmentaryczne³.

Na marginesie warto zauważyć, że dla statusu archiwaliów znajdujących się w posiadaniu podmiotów prywatnych, duże znaczenie mają też inne regulacje prawne, w szczególności przepisy kodeksu cywilnego, prawa autorskiego czy też dotyczące ochrony danych osobowych. Kwestia ich praktycznego znaczenia dla postępowania z archiwaliami prywatnymi jest jednak odrębnym i rozległym zagadnieniem⁴.

Archiwalia stanowiące własność prywatną, w przepisach ustawy archiwalnej określane są jako niepaństwowy zasób archiwalny. W art. 41 wskazany on został w sposób negatywny, jako materiały archiwalne, które nie wchodzą do państwowego zasobu archiwalnego, w rozumieniu tej ustawy. Niepaństwowy zasób archiwalny nie jest jednak przez prawodawcę traktowany jednolicie. Znamienym jest, że dotyczy go w całości jedynie wspomniany art. 41. Bardziej szczegółowe uregulowanie statusu tworzących go archiwaliów uzależnione jest od dokonanego w ustawie jego podziału na dwie części.

W myśl art. 42 do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego wchodzi materiały archiwalne wytworzone przez podmioty lub należące do podmiotów o określonym statusie prawnym. Tym samym przesłanką pozwalającą zaliczyć do tego zasobu dany obiekt jest jego proveniencja lub status jego obecnego właściciela. Określenie „ewidencjonowany” w ustawowej nazwie stanowi jedynie odwołanie do jednego z obowiązków ciążących na tychże właścicielach, o którym dalej.

Z art. 42 wynika, że archiwalia stanowiące ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny mogą być własnością jedynie osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, przy czym wszystkie te podmioty nie mogą być jednocześnie (na co pośrednio wskazuje art. 41) ani państwowymi jednostkami organizacyjnymi, ani jednostkami organizacyjnymi samorządu terytorialnego. Generalnie właścicieli ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego można utożsamić z podmiotami niepublicznymi (prywatnymi) o charakterze instytucjonalnymi, określanymi w ustawie archiwalnej jako niepaństwowe jednostki organizacyjne.

Na zasób ten składać się może dokumentacja wytworzona przez tę kategorię podmiotów oraz nabyte przez nie materiały archiwalne wytworzone przez osoby fi-

---

³ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o zmianie i uchyleniu niektórych upoważnień do wydawania aktów wykonawczych (Dz. U. 2006, nr 220, poz. 1600), uchylająca art. 10 dopuszczający wypłacanie ekwiwalentu za nakłady związane z przechowywaniem, zabezpieczeniem i konserwacją materiałów archiwalnych wchodzących do niepaństwowego zasobu archiwalnego, w razie ich przekazania właściwym jednostkom państwowej sieci archiwalnej; ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy (Dz. U. 2007, nr 64, poz. 426) likwidująca instytucję rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego; ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2015, poz. 566) wprowadzająca mechanizm wspierania działalności archiwalnej niektórych podmiotów prywatnych oraz modyfikująca zasady przejmowania archiwaliów z niepaństwowych jednostek organizacyjnych do archiwów państwowych.

⁴ Problematykę prawa autorskiego w kontekście prowadzenia działalności archiwalnej przedstawia A. Niewęglowski, M. Poźniak-Niedzielska, A. Przyborska-Klimczak, *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kultu-
ralnego*, red. naukowa M. Poźniak-Niedzielska, Warszawa 2015, s. 78-115.

zyczne (czyli spuścizny archiwalne po osobach fizycznych). Nie jest natomiast prawnie dopuszczalne znalezienie się w nim archiwaliów narosłych w podmiotach publicznych, gdyż według art. 7 te mogą być przekazywane jedynie upoważnionym do tego instytucjom, również mającym charakter publiczny. W praktyce ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą po pierwsze archiwalia narosłe i zgromadzone przez przedsiębiorców (obecnie przede wszystkim spółki prawa handlowego, ale też spółdzielnie). Drugą istotną grupą są organizacje pozarządowe (stowarzyszenia, fundacje, ale także kościoły i związki wyznaniowe, czy też partie polityczne i związki zawodowe, które również do tej kategorii można zaliczyć)⁵. Obejmuje ona także te spośród archiwów społecznych, które działają w sposób sformalizowany⁶. Jako ostatnią kategorię twórców i właścicieli takich archiwaliów należy wskazać organy samorządów specjalnych, głównie samorządów zawodowych.

Drugą część niepaństwowego zasobu archiwalnego stanowi nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. W myśl art. 46 składają się nań materiały archiwalne powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych oraz stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców. Jednak wbrew literalnemu brzmieniu tego przepisu, jeśli własność przedmiotowych archiwaliów zostanie przeniesiona na podmiot instytucjonalny, to zależnie od statusu tego ostatniego, wejdą one albo do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego albo do państwowego zasobu archiwalnego. W świetle innych przepisów ustawy archiwalnej osoba fizyczna nie może legalnie stać się właścicielem archiwaliów proveniencji instytucjonalnej, zarówno wytworzonych przez tego rodzaju podmioty publiczne jak i prywatne. Tak więc zakres pojęcia niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego obejmuje archiwalia wytworzone w wyniku działalności osób fizycznych i nadal stanowiące własność osób fizycznych, choć niekoniecznie tych samych co wytwórcy archiwaliów⁷.

Właściciele obu części niepaństwowego zasobu archiwalnego mają pewien obszar swobody, już to wyraźnie wskazany w przepisach ustawy archiwalnej (dla ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego) lub też wynikający z milczenia ustawy w tej kwestii (dla nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego). Swoistą autonomią objęte są po pierwsze sprawy związane z kwalifikowaniem narastającej dokumentacji do materiałów archiwalnych. W art. 13 zastrzeżono, że tryb wykonywania tych czynności instytucje prywatne regulują we własnym zakresie, choć jak się wydaje powinny one mieć na uwadze wskazane w art. 1 przesłanki zaliczania dokumentacji do materiałów archiwalnych. Podobnie w art. 45 ust. 2 określono,

---

⁵ Szerzej o tej grupie właścicieli materiałów archiwalnych M. Konstankiewicz, *Aspekty teoretyczne i prawne działalności archiwalnej organizacji pozarządowych*, [w:] *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota, M. Konstankiewicz, Warszawa - Lublin 2015, s. 51-61, też publikacja elektroniczna (dostęp 9.09.16) https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Archiwa_organizacji_pozarządowych.pdf ArchNGO; zaś w ujęciu uwzględniającym historyczne zmiany regulacji - R. Galuba *Archiwa organizacji pozarządowych w polskim prawie archiwalnym 1918-2012*, tamże, s. 29-49.

⁶ Próbie opisu zjawiska archiwów społecznych stanowi praca zbiorowa *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, (dostęp 23.01.13) http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoleczne_podrecznik.pdf.

⁷ M. Konstankiewicz, A. Niewęgowski, *Status prawny archiwów osobistych*, „Archeion” t. 117, w druku. R. Górski, *Archiwa osobiste. Problemy gromadzenia, opracowania i udostępniania*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 2, (dostęp 14.10.16) http://archiwalna.archiwa.gov.pl/images/stories/Wydawnictwa/Problemy2_5.pdf, szczeg. s. 23-25.

że ustalenie zasad udostępniania archiwaliów, również należy do organów instytucji będącej ich właścicielem. Brak przepisów ustawy archiwalnej ustanawiających jakiegokolwiek rygory w obu kwestiach dla nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego należy interpretować jako pozostawienie osobom fizycznym swobody w dysponowaniu należącymi do nich archiwaliami.

Taki zakres autonomii prywatnych właścicieli materiałów archiwalnych w zakresie ustalania zasad ich udostępniania, może stanowić utrudnienie dla osób starających się o dostęp do nich (n. p. historyków), gdyż brakuje przepisów, z których można by wywodzić uprawnienia dostępowe. W tym miejscu warto zauważyć jednak, że pewne ograniczenia swobody właścicieli archiwaliów w ustalaniu zasad dostępu do tychże mogą wynikać z innych regulacji, n. p. z ustawy o ochronie danych osobowych.

Działania podejmowane w stosunku do prywatnych właścicieli materiałów archiwalnych można umownie podzielić na władcze, czyli poparte groźbą zastosowania przymusu oraz na niewładcze. Te pierwsze są domeną organów publicznych, w szczególności administracji archiwalnej rozumianej łącznie jako Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych i archiwa państwowe. Będąc ingerencją w konstytucyjne prawa i wolności, w szczególności w prawo własności muszą być zawsze oparte na wyraźnej podstawie prawnej, spełniającej wymogi wskazane w ustawie zasadniczej. Działania o charakterze niewładczym, a więc nie związane ze stosowaniem przymusu wobec ich adresatów mogą być podejmowane zarówno przez administrację archiwalną, w ramach przyznanych jej kompetencji, a także przez podmioty prywatne (n. p. organizacje pozarządowe działające w obszarze archiwistyki). W tej grupie ułożyć należy działanie administracji w formie dokonywania czynności cywilnoprawnych, gdyż te ze swej istoty oparte są na zasadzie autonomii woli podmiotów będących ich stronami.

Podstawy prawne do podejmowania działań adresowanych do prywatnych właścicieli materiałów archiwalnych, są zróżnicowane w zależności od podziału niepaństwowego zasobu archiwalnego na zasób ewidencjonowany i nieewidencjonowany, choć trzeba mieć też na uwadze przepisy wspólne dla obu tych zasobów.

W ustawie archiwalnej odnaleźć można tylko jeden przepis dający podstawę do działań o charakterze władczym podejmowanych wobec właścicieli każdego materiału stanowiącego niepaństwowy zasób archiwalny, bez względu na ich przynależność do którejkolwiek z jego części. Nawiasem mówiąc przepis ten w takim samym stopniu dotyczy archiwaliów należących do państwowego zasobu archiwalnego. Chodzi o art. 14 ust. 1 wprowadzający zakaz wywozu archiwaliów po za granice Rzeczypospolitej Polskiej. Drugi ustęp tego artykułu dopuszcza możliwość czasowego wywozu za granicę archiwaliów, po uzyskaniu zezwolenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Ochrona prawna archiwaliów rozumianych jako dobra kultury, które zostały nielegalnie przemieszczone pomiędzy państwami należącymi do Unii Europejskiej jest realizowana w oparciu o dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. W przypadku nielegalnego wywiezienia z terytorium Polski archiwaliów, ich rewindykacja może nastąpić w oparciu o prawo danego kraju implementujące wspomnianą dyrektywę. Gdyby zaś na terytorium Polski znalazły się archiwalia nielegalnie przemieszczone z innego państwa, to zastosowanie znajdzie na podstawie art. 14a ustawy archiwalnej procedura restytucyjna uregulowana w roz-

dziale 6 ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zaś organem właściwym do jej przeprowadzenia będzie Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych⁸.

Stosunkowo rozbudowany jest zestaw norm dających podstawę do władczych działań wobec właścicieli ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, czyli osób prawnych lub jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi. Po pierwsze jest to konsekwencja nałożonego na wszystkie kategorie podmiotów niebędących osobami fizycznymi obowiązku zapewnienia należytych warunków przechowywania materiałów archiwalnych i ochrony ich przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą. Sposób realizacji tego obowiązku w myśl art. 13 regulują we własnym zakresie te podmioty. Koresponduje z tym nakaz ewidencjonowania archiwaliów sformułowany w art. 45 ust. 1.

Realizację powyższych obowiązków zabezpiecza instytucja prawna przewidziana w art. 12a ustawy archiwalnej. Na podstawie tego przepisu archiwalia mogą być na mocy decyzji dyrektora właściwego archiwum państwowego przymusowo czasowo przeniesione do tego archiwum, jeśli istnieje uzasadniona obawa ich zniszczenia, uszkodzenia lub utraty, w szczególności przez wywiezienie za granicę bez zezwolenia. Warto dodać, że zniszczenie lub uszkodzenie archiwaliów wbrew szczególnemu obowiązkowi ich ochrony (a taki właśnie wynika z art. 12) stanowi przestępstwo, określone w art. 52. Natomiast jeszcze raz należy podkreślić, że zarówno sankcja administracyjna (czasowego pozbawienie posiadania archiwaliów) jak i karna nie mogą być stosowane wobec osób fizycznych, gdyż te nie zostały przez ustawodawcę wyraźnie zobowiązane do szczególnej dbałości o swoje materiały archiwalne.

Na niepaństwowe jednostki organizacyjne, będące właścicielami materiałów archiwalnych zostały przez ustawodawcę nałożone poważne ograniczenia w swobodzie dysponowania nimi. Z łącznej interpretacji art. 8 i 43 ustawy archiwalnej wynika, że własność materiałów archiwalnych nie może być przeniesiona na inną niepaństwową jednostkę organizacyjną lub osobę fizyczną⁹. Tym samym niepaństwowa jednostka organizacyjna może być właścicielem jedynie tych materiałów archiwalnych, które narodziły się w wyniku jej działalności oraz nabytych od osób fizycznych. Tak więc archiwa instytucji prywatnych w zamierzeniu ustawodawcy powinny mieć zasadniczo charakter archiwów własnych, pomijając możliwość gromadzenia w nich archiwaliów wytworzonych przez osoby fizyczne.

Wyjątek od tej zasady przewiduje art. 45 ust. 3 ustawy archiwalnej, w myśl którego archiwa niepaństwowych jednostek organizacyjnych mogą obejmować również zasób historyczny w rozumieniu art. 25 ust. 2 tej ustawy. Jak się wydaje termin „zasób historyczny” oznacza takie archiwalia, które dane archiwum zgromadziło przed wejściem w życie obecnie obowiązującej ustawy niezgodnie ze swą właściwością wyni-

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wypróbowanych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, seria L, 2014, nr 159, s. 1). Zastąpiła ona dyrektywę Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wypróbowanych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, seria L, 1993, nr 74, s. 74), konsekwencję implementacji, której stanowi cytowany art. 14a ustawy archiwalnej. Por.: ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity, Dz. U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.).

⁹ A. Niewęgłowski, *Obrót materiałami archiwalnymi – zagadnienia wybrane*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 52-55.

kającą z jej przepisów. Może to oznaczać archiwalia wytworzone przez inne jednostki organizacyjne niż ta, która obecnie owe materiały przechowuje.

Jedynym podmiotem, który legalnie może nabyć własność materiałów archiwalnych od podmiotu prywatnego o charakterze instytucjonalnym jest Skarb Państwa. Zgodnie z art. 44 ustawy archiwalnej może to nastąpić:

- w sytuacji trwałego zaprzestania działalności przez jednostkę organizacyjną,
- w razie wszczęcia likwidacji lub ogłoszenia upadłości jednostki organizacyjnej przechowującej archiwalia w ramach realizacji zleconych na podstawie art. 43a zadań publicznych w zakresie ewidencjonowania, przechowywania, opracowania, udostępniania lub zabezpieczenia materiałów archiwalnych stanowiących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny;
- w konsekwencji wyrażenia przez statutowe organy niepaństwowej jednostki organizacyjnej woli przeniesienia własności materiałów archiwaliów na rzecz Skarbu Państwa.

Zasady na jakich odbywa się przekazywanie materiałów archiwalnych z niepaństwowych jednostek organizacyjnych do archiwów państwowych reguluje rozporządzenie wydane na podstawie art. 44 ust. 4. W tym akcie prawnym przewidziano różne tryby, mające zastosowanie w zależności od wystąpienia którejś z okoliczności przekazywania archiwaliów spośród wskazanych w cytowanym artykule, a także w sytuacji, gdy przedmiotowe archiwalia mają postać dokumentów elektronicznych¹⁰.

Niestety obecna postać art. 44 ustawy archiwalnej budzi poważne zastrzeżenia. Przewiduje on w istocie przymusowe pozbawianie własności materiałów archiwalnych (czyli dokonywanie wywłaszczenia z nich) bez odszkodowania, co jest wyraźnie zakazane w art. 21 ust. 2 Konstytucji RP z 1997 r.¹¹

Ponadto wobec całego systemu restrykcji ustanowionych w art. 43 i 44 można wyrazić zasadniczą wątpliwość czy w zbyt daleko posuniętym stopniu nie ubezwłasnowolniono aktotwórców w zakresie dysponowania ich własną dokumentacją. Przejmowanie archiwaliów pochodzących z niepaństwowych jednostek organizacyjnych zostało zmonopolizowane przez Państwo, a w ramach jego aparatu przez archiwa państwowe. Jednocześnie można żywić obawy, że instytucje te dysponują zbyt szczupłymi możliwościami, od magazynowych počawszy a na organizacyjnych i prawnych skończywszy by skutecznie i w odpowiednim zakresie zabezpieczać tę części narastającego zasobu archiwalnego.

Przyjęte rozwiązanie wyłącza możliwość gromadzenia takich materiałów przez państwowe oraz samorządowe biblioteki i muzea, choć w art. 22 ust. 2 pkt 2 określającym ich zadania w zakresie działalności archiwalnej, takiego ograniczenia nie zamieszczono. Wreszcie blokuje ono oddolne inicjatywy nakierowane na zabezpieczanie świadectw przeszłości, jak choćby te, które próbują realizować w postaci archiwów społecznych organizacje pozarządowe, a także osoby fizyczne i ich niesformalizowane zrzeszenia. Warto by poddać pod dyskusję postulat rozszerzenia kręgu podmiotów mogących legalnie

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (Dz. U. 2015 poz. 1733).

¹¹ M. Konstankiewicz, *Współczesne wyzwania dla prawnej regulacji działalności archiwalnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 4, *Nowa archiwistyka - archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 147.

przejmować materiały archiwalne pochodzące z podmiotów prywatnych o charakterze instytucjonalnym. Konieczne było by przy tym odpowiednie określenie przesłanek dopuszczalności takiego przejmowania, mających zapewnić bezpieczeństwo archiwaliom oraz stworzenie mechanizmu wspierania tego rodzaju działalności, nie tylko finansowego, ale i merytorycznego.

Jeśli chodzi o działania o charakterze niewładczym wobec właścicieli niepaństwowego zasobu archiwalnego, to ustawa archiwalna, zawiera zasadniczo jedynie przepisy upoważniające do ich podejmowania administrację archiwalną. Upoważnień dla innych instytucji publicznych do prowadzenia tego rodzaju działalności należało by poszukiwać w innych aktach prawnych. Z kolei wykonywanie takiej działalności przez podmioty prywatne możliwe jest na zasadach ogólnych. We wszystkich tych sytuacjach konieczne jest poszanowanie praw właściciela archiwaliów.

Działania w stosunku do archiwaliów stanowiących obie części niepaństwowego zasobu archiwalnego, administracja archiwalna może opierać na art. 21 ust. 1 pkt 9 oraz art. 28 ust. 1 pkt 5 i 6. Odpowiednio Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych oraz archiwa państwowe zostały w nich upoważnione przede wszystkim do popularyzowania wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach, co może obejmować również rozpowszechnianie wiedzy potrzebnej do właściwego zabezpieczania archiwaliów. Wspomniana w tych przepisach działalność informacyjna może również dotyczyć informowania o zasobie archiwów prywatnych.

Kolejną możliwość daje art. 11, który pozwala jednostkom państwowej sieci archiwalnej przyjmować na przechowanie materiały archiwalne będące własnością bądź na podstawie innego tytułu pozostające w posiadaniu niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych. Daje to szansę na zapewnienie właściwej ochrony archiwaliów nadal pozostających własnością podmiotów prywatnych. Należy podkreślić, że leżąca u podstaw tego umowa przechowania powinna także precyzować na jakich zasadach publiczna instytucja może udostępniać materiały archiwalne oddane jej na przechowanie.

Instytucją prawną zlikwidowaną w ramach nowelizacji ustawy archiwalnej dokonanej w roku 2007 był rejestr, do którego archiwalia stanowiące niepaństwowy zasób archiwalny mogły być wpisywane na wniosek ich właścicieli (art. 41 ust. 3, art. 43 ust. 2, 48 ust. 1 oraz art. 49 i 50). Potencjalnie rozwiązanie to stwarzało możliwość gromadzenia przez administrację archiwalną informacji o archiwaliach znajdujących się w rękach prywatnych, lecz w praktyce nie znalazło ono w ogóle zastosowania, prawdopodobnie z powodu braku odpowiednio silnych zachęt przy jednoczesnym nałożeniu dodatkowych obowiązków¹².

W przypadku właścicieli archiwaliów stanowiących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny przez długi czas ustawa archiwalna wskazywała jedynie w art. 45 ust. 4 na możliwość zawierania porozumień pomiędzy archiwami niepaństwowych jednostek organizacyjnych a ministrem właściwym do spraw kultury, dotyczących współpracy tych pierwszych z państwową siecią archiwalną. Obecnie, umieszczenie tych kompetencji na tak wysokim szczeblu w strukturze administracji wydaje się mało racjonalne.

¹² Niestosowanie w praktyce odpowiednich przepisów wskazano jako powód ich uchylenia – *Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy*, Sejm RP V kadencji, nr druku 1242. W. Stępiak, tamże, s. 19.

Dopiero w ramach nowelizacji ustawy dokonanej w 2015 r. dodano art. 43a, wprowadzający mechanizm wspierania działalności archiwalnej niektórych podmiotów prywatnych¹³. Na jego podstawie Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych może zlecać realizację zadań publicznych w zakresie ewidencjonowania, przechowywania, opracowania, udostępniania lub zabezpieczenia materiałów archiwalnych stanowiących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. Przedmiotem tych zadań mogą być zatem materiały archiwalne stanowiące własność podmiotów instytucjonalnych, w tym także nabyte przez nie materiały wytworzone przez osoby fizyczne.

Zlecanie wykonywania tychże zadań, w formie ich powierzania albo wspierania ich wykonywania odbywa się w trybie ustawy z 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, po przeprowadzeniu otwartego konkursu ofert¹⁴. W świetle tych przepisów zleceniobiorcami mogą być po pierwsze zdefiniowane w nich organizacje pozarządowe, czyli osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej (z wyłączeniem niektórych kategorii podmiotów), o ile nie są jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych i jednocześnie nie działają w celu osiągnięcia zysku, czyli w praktyce przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje. Po drugie mogą to być zrównane z poprzednią grupą, niekiedy po spełnieniu dodatkowych warunków:

- podmioty działające na podstawie przepisów poszczególnych ustaw o stosunku państwa do kościołów i związków wyznaniowych oraz ustawy z 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania;
- spółdzielnie socjalne, w rozumieniu ustawy z 2006 r. o spółdzielniach socjalnych;
- spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz kluby sportowe będące spółkami działającymi na podstawie przepisów ustawy z 2010 r. o sporcie¹⁵.

W uzupełnieniu powyższego, w nowym ust. 1a dodanym do art. 44 wprowadzono odrębny tryb postępowania z materiałami archiwalnymi należącymi do podmiotu, któremu powierzono na podstawie art. 43a zadania związane materiałami stanowiącymi ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, w razie jego likwidacji lub upadłości. Zasadnicza różnica wobec regulacji ogólnej (art. 44 ust. 1) polega na tym, że własność archiwaliów przechodzi z tego podmiotu na Skarb Państwa już z dniem wszczęcia likwidacji lub ogłoszenia upadłości przechowującego.

Odnosnie archiwaliów stanowiącymi własność osób fizycznych, a więc zaliczanych przez ustawę do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, to jedynym przepisem ograniczającym obrót nimi jest art. 9 ustawy archiwalnej. Przyznaje on archiwom państwowym oraz archiwom wyodrębnionym prawo pierwokupu takich materiałów, realizowane w oparciu o ogólne zasady wynikające z przepisów kodeksu cywilnego. Choć sprzedający archiwalia musi te uprawnienia

¹³ Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2015, poz. 566).

¹⁴ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2014, poz. 1118, z późn. zm.).

¹⁵ Odpowiednio ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jednolity Dz. U. 2005, nr 231, poz. 1965, z późn. zm.); ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz. U. 2006, nr 94, poz. 651, z późn. zm.); ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (tekst jednolity Dz. U. 2014 poz. 715, z późn. zm.).

archiwów uwzględniać, to jednak trudno utożsamić je z władczym działaniem tych ostatnich, gdyż mamy tu do czynienia z działaniem administracji w formie czynności cywilnoprawnej¹⁶.

Powyżej, w oparciu o analizę przepisów ustawy archiwalnej zostały wskazane unormowania prawne mogące być podstawą oddziaływania na podmioty prywatne, w rękach których znajdują się materiały archiwalne. Regulacje te mają charakter ogólny i niekiedy ich treść modyfikują lub uzupełniają przepisy szczególne¹⁷. Jeszcze raz należy podkreślić duże znaczenie innych regulacji ustawowych, odnoszące się do archiwaliów zawierających dane osobowe lub będących nośnikami dóbr własności intelektualnej. One także determinują zasady prowadzenia działalności archiwalnej przez podmioty prywatne, a także możliwość oddziaływania na nią podmiotów publicznych.

Rozpoznanie całego kontekstu prawnego może stanowić punkt wyjścia do dokonania analizy praktyki stosowania składających się nań regulacji oraz poszukiwania odpowiedzi na pytanie czy dostarczają one odpowiednich narzędzi by archiwaliom znajdującym się w rękach prywatnych zapewnić należytą ochronę i dostępność¹⁸. Może to stanowić podstawę do opracowania ewentualnej nowej regulacji prawnej, która mogła by usunąć stwierdzone braki¹⁹. Z całą pewnością zarówno w podejmowaniu wszelkich działań na podstawie obowiązujących przepisów, jak i formułowaniu postulatów de lege ferenda należy mieć na względzie poszanowanie prywatnej własności materiałów archiwalnych.

BIBLIOGRAFIA

Archiwistyka społeczna, red. K. Zietał, Warszawa 2012, (dostęp 23 stycznia 2013 r.) http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoleczne_podrecznik.pdf.

R. Chałoński, *Raport na temat stanu niepaństwowego zasobu archiwalnego na terenie właściwości Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 226-258.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, seria L, 2014, nr 159, s. 1).

Dyrektywa Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, seria L, 1993, nr 74, s. 74).

R. Galuba *Archiwa organizacji pozarządowych w polskim prawie archiwalnym 1918–2012*, [w:] *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota, M. Konstankiewicz, Warszawa - Lublin 2015, s. 29-49,

¹⁶ A. Niewęglowski, tamże, s. 55-61

¹⁷ Wskazać tu można przepisy ustaw określających status poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 4 kwietnia 1995 r. w sprawie sposobu i czasu przechowywania ksiąg i dokumentów zlikwidowanych spółdzielni oraz organizacji spółdzielczych (Dz. U. 1995, nr 47, poz. 248).

¹⁸ Próbe wycinkowego opisu istniejącej sytuacji przedstawił R. Chałoński, *Raport na temat stanu niepaństwowego zasobu archiwalnego na terenie właściwości Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 226-258.

¹⁹ Uwzględnienia wymagają przy tym rozwiązania przyjęte w innych państwach, które prezentuje A. R. Sypuła *Przegląd prawodawstwa światowego w zakresie przyjętych rozwiązań dotyczących postępowania z materiałami archiwalnymi proveniencji niepaństwowej*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 111-152.

też publikacja elektroniczna (dostęp 9 września 2016 r.) https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Archiwa_organizacji_pozarządowych.pdf ArchNGO.

R. Górski, *Archiwa osobiste. Problemy gromadzenia, opracowania i udostępniania*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 2, (dostęp 14 października 2016 r.) http://archiwalna.archiwa.gov.pl/images/stories/Wydawnictwa/Problemy2_5.pdf, s. 22-30.

M. Konstankiewicz, *Aspekty teoretyczne i prawne działalności archiwalnej organizacji pozarządowych*, s. 51-61, też publikacja elektroniczna (dostęp 9 września 2016 r.) https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Archiwa_organizacji_pozarządowych.pdf ArchNGO

M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.

M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Status prawny archiwów osobistych*, „Archeion” t. 117, w druku.

M. Konstankiewicz, *Współczesne wyzwania dla prawnej regulacji działalności archiwalnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 4, *Nowa archiwistyka - archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorażyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 137-150.

Niewęglowski, *Obrót materiałami archiwalnymi - zagadnienia wybrane*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 45-72.

Niewęglowski, M. Poźniak-Niedzielska, A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego*, red. naukowa M. Poźniak-Niedzielska, Warszawa 2015.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (Dz. U. 2015 poz. 1733).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 4 kwietnia 1995 r. w sprawie sposobu i czasu przechowywania ksiąg i dokumentów zlikwidowanych spółdzielni oraz organizacji spółdzielczych (Dz. U. 1995, nr 47, poz. 248).

W. Stępiak, *Czy wiemy, czym jest instytucja narodowego zasobu archiwalnego?*, [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Wrocław 5-7 września 2012 r.*, red. W. Chorażyczewski i K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 11-21.

Art. R. Sypuła *Przegląd prawodawstwa światowego w zakresie przyjętych rozwiązań dotyczących postępowania z materiałami archiwalnymi proveniencji niepaństwowej*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 111-152.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jednolity, Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) 2016, poz. 1506.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jednolity Dz. U. 2005, nr 231, poz. 1965, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2014, poz. 1118, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity, Dz. U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz. U. 2006, nr 94, poz. 651, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o zmianie i uchynieniu niektórych upoważnień do wydawania aktów wykonawczych (Dz. U. 2006, nr 220, poz. 1600).

Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy (Dz. U. nr 64, poz. 426).

Ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (tekst jednolity Dz. U. 2014 poz. 715, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2015, poz. 566).

Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy - Kodeks pracy, Sejm RP V kadencji, nr druku 1242.

Аннотация

Марек Констанкевич

Правила польских архивных законов, касающиеся частных архивных документов.

Важную часть национального архивного фонда составляют документы, находящиеся в частных руках (лиц, обществ, ассоциаций итп.), значит других чем публичные (правительственные или самоуправления). Действующие правовые нормы в значительной степени определяют не только доступность этих документов, как и возможность инициирования действий служащих их сохранении, как части национального культурного наследия и источниковой базы. Эта статья является просмотром таких же, самых важных законов, действующих на день 1 октября 2016 года.

Summary

Marek Konstankiewicz

The regulations Polish archival law regarding private archives

An important part of the national archival resources, are the materials in the hands of private entities, or entities other than public. The current regulations to a large degree determine both the availability of these archives, as well as the ability to take action to protect them, as part of the cultural heritage and legacy source. This article gives an overview of such, the most important regulations, according to the legislation in force on 1 October 2016.

